

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЕТИЧНИХ ВИМОГ ДО СУДДІВ

Досліджено міжнародно-правові норми, в яких визначаються морально-етичні вимоги до суддів та визначено відповідність національного законодавства міжнародним стандартам.

Ключові слова: міжнародно-етичні стандарти, гідність, обов'язок, честь, суддівська етика.

Постановка проблеми. У силу надзвичайної важливості посади суддів як носіїв судової влади до них (як, до речі, до жодних посадових осіб органів законодавчої і виконавчої влади) пред'являються додаткові вимоги не статусного характеру, які охоплюють об'єктивні показники моральних якостей людини – претендента на посаду судді. Сьогодні ставлення і вимоги суспільства і держави до моралі та етики суддів докорінно змінюються. Відповідно розширилась і збагатилась практика застосування цих вимог у судово-правовій діяльності, водночас з'явилися і накопичувались нові проблеми, породжені новим етапом у розвитку правового статусу суддів. За словами відомого правознавця В. Л. Васильєва, професія судді є однією з найбільш складних юридичних професій. В діяльності судді реалізується значна кількість спеціальних якостей і навичок особистості, які, будучи зведені в систему, органічно входять до структури особи судді та визначають його творчий потенціал і індивідуальний стиль діяльності [3, с. 158]. Значення особистісного фактора визначається не тільки персоніфікацією судових рішень, прийнятих суддею, але й тією роллю, яку відіграє в процесі судочинства погляд судді, його дискреційні повноваження. У зв'язку із цим, як міжнародна спільнота, так і законодавство більшості держав ставлять в один ряд як професійні якості суддів, так і їхні моральні характеристики, інакше кажучи, їх поведінку в повсякденному житті.

Ступінь наукової розробки. Міжнародні вимоги до етичного компоненту правового становища носія судової влади на сьогодні є малодослідженими, особливо у вітчизняній юридичній літературі. Якщо проблеми загальної етики та моралі досліджені більш-менш повно, зокрема в праці Букреева В.І., Римської П.Н. [2], то проблеми судової етики вивчені у меншій мірі, наприклад, в роботі М.С. Строговича [14], а проблематика моралі, етики і моральності безпосередньо судді проаналізована зовсім мало, як в окремих працях, наприклад С.А. Пашина [13], Н.В. Радутної [4], так і в структурних частинах монографічних праць, зокрема, Ю.М. Грошевого [5].

Мета статті – спробувати визначити та охарактеризувати міжнародні норми, які стосуються етичної діяльності суддів та оцінити ступінь їх сприйняття українським законодавством.

Виклад основного матеріалу. Вже Сократ, як відомо, обстоював ідею правління «знаючих», тобто досвідчених в управлінні державою. Він, зокрема, вважав, що хто не стверджувався у своєму мистецтві юриста, є подібним до неука, який покликає до влади таких же неуків. Їх не слід допускати і близько до управління, – бо це – безумство [1, с. 93]. А в новітні часи А.Ф. Коні зауважив: «... суддя покликаний докладати всі сили розуму і совісті, знання і досвіду, щоб постигнути життєву й юридичну правду справи. Оформлюючи цю правду у певні форми, він повинен сприяти у кожному окремому випадку відновленню похитного правопорядку». Автор віддавав перевагу не правилам судочинства, а судді – тому, хто їх застосовує: «... чим глибше вони торкаються особистості й долі людини, тим більш важливим інтересам суспільного життя вони служать, тим серйозніше постає питання – у чий руки віддається право реалізації цих правил і за яких умов» [10, с. 20].

Наведені міркування класиків філософської та правової думки красномовно підтверджують тезу про те, що в науці вимоги високого професіоналізму і моральності до головної і провідної фігури судової влади – судді завжди стояли на першому плані.

Крім того, звернемо увагу на те, що у міжнародних актах поряд із правовими категоріями, які стосуються етичної діяльності підкреслюється важливість наявності у суддів таких моральних якостей, як «совість», «справедливість», «неупередженість». Зокрема, у принципі тринадцятому Основних принципів незалежності суддів 1985 р. сказано, що підвищення суддів на посаді слід здійснювати на основі об'єктивних факторів, у першу чергу здібностей, моральних якостей і досвіду [12]. За допомогою моральних категорій, поряд із професійними якостями, як зазначає В.Ф. Яковлев, розкривається і ідеальний образ судді: «... в цій людині повинні бути присутні та поєд-

нуватися у будь-якому разі чотири якості: загальна культура, високий професіоналізм, незалежність від усякого роду зовнішніх факторів і впливів, а також її повна неупередженість у кожній конкретній справі» [17, с. 5].

Зупинимось на трактуванні у фаховій літературі таких категорій моралі, що містяться в міжнародних джерелах, як-то: Гідність, Добро, Зло, Обов'язок, Совість, Честь, які, будучи поняттями загальнонародської моралі, використовуються одночасно і в якості державознавчих термінів. Так, термін «гідність» трактується як самооцінка особистості, усвідомлення нею своїх якостей, здібностей, світогляду, виконаного обов'язку і суспільного значення [7, с. 74], або як сукупність властивостей, що визначають цінність кожної людини [18, с. 120]. Щодо термінів «добро» і «зло», то вони є категоріями етики. Добро – це основна моральна цінність. Добро є учинком того, хто віддає перевагу добра злу у будь-якій конкретній ситуації [15, с. 140]. «Зло» - протилежність «добру», це те, що сприймається як перешкодження життю, що її знешкоджує [15, с. 166].

Етична категорія «совість» у науці розглядається у вузькому та широкому значенні. З точки зору вузького підходу, вона виражає вищу форму здатності особистості до морального самоконтролю. Широкий же підхід до цієї категорії етики відбиває моральну відповідальність людини перед самим собою: внутрішня потреба чинити справедливо; система моральних переконань особистості та одночасно здатність застосовувати ці переконання для самооцінки власної поведінки [7, с. 305-306]. «Справедливість», як поняття морально-правової та соціально-політичної свідомості, характеризує таке становище речей, яке розглядається як належне, що відповідає певному розумінню сутності людини та її прав [18, с. 408]. «Честь» як етична категорія – це: 1) сукупність моральних якостей і принципів людини, які дають їй право на повагу інших людей; 2) пошана, повага [18, с. 478].

За допомогою застосування вищезазначених категорій формуються правила поведінки, які встановлюються у суспільстві, згідно з моральними уявленнями людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, обов'язок, честь, гідність і охороняються силою громадської думки або внутрішнім переконанням; правила поведінки, що ґрунтуються на уявленнях людей про морально належне, котрі визначають, насамперед *внутрішні мотиви і спонукання людини*.

Сказане стосується чи не в першу чергу носіїв судової влади. Як влучно зазначає І.Б. Ми-

хайловська, закон не в змозі дати повний алгоритм діяльності судді, формалізувати усю різноманітність фактичних обставин, ситуацій та співвіднести їх із характером рішень, які приймаються. Внаслідок цього і діє принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням, існують відносно певні санкції в кримінальному законі [11, с. 106-107].

Чимало зазначених вище положень, що складають основи розгляданого компонента статусу судді містяться і в міжнародних актах. Зокрема, прийняті Сьомим Конгресом Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поведження з правопорушниками і схвалені Генеральною Асамблеєю в її резолюції 35/171 від 15 грудня 1985 року «Основні принципи незалежності судових органів» велику увагу приділяють моральним якостям судді. Згідно з принципом № 10 «особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права». Принцип № 13 цього ж акту передбачає, що «підвищення суддів на посаді там, де є така система, слід здійснювати на основі об'єктивних факторів, зокрема здібностей, моральних якостей і досвіду» [12]. Ці положення конкретизуються у Бангалорських принципах поведінки суддів, затверджені 25-26 листопада 2002 р. Комісією ООН з прав людини. Вони включають такі принципи, як-то: незалежність, неупередженість, чесність, відповідність встановленим вимогам, відповідну поведінку, рівність, компетентність і сумлінність. Для їх реалізації суддя повинен, зокрема: додержуватись і сприяти високим стандартам суддівської поведінки в цілях посилення довіри суспільства до судової влади, що має першочергове значення для підтримки її незалежності (п. 1.6); потурбуватись про те, щоб його поведінка в суді або за межами суду зберігала і підтримувала віру суспільства, колег по професії та сторін, які беруть участь у судочинстві, в неупередженості як самого судді, так і судової влади в цілому (п. 2.2) та ін. [8, с. 112].

Окремі положення, що стосуються морально-етичного компонента статусу суддів, містить Європейська хартія про статус суддів, прийнята Радою Європи у липні 1998 р. Як вказується в її преамбулі, метою цієї Хартії є досягнення того, щоб закони про статус суддів різних європейських держав взяли до уваги ці положення з метою конкретного забезпечення найкращого рівня гарантій компетентності, незалежності та неупередженості суддів, точного визначення в офіційному документі, розрахованому для всіх європейських держав [6]. Базове, фундаментальне значення

мають положення: щодо підвищення суддів по службі, яке має ґрунтуватися виключно на якостях та достоїнствах, що були помічені під час виконання суддею його обов'язків шляхом об'єктивної оцінки його діяльності (4.1); а також, про те, що «судді повинні утримуватися від будь-якої поведінки, дії або висловлювань, які можуть серйозно вплинути на віру громадськості у їхню неупередженість та незалежність».

І хоча, як вважає Й.-Ф. Штаатс, «суддівська етика не є незмінною та обов'язковою для усього світу в силу природного права системою правових норм» [16], держави враховують у повній мірі в національному законодавстві та інших нормативних актах.

Так, в Україні морально-етичні вимоги до суддів містяться в Кодексі професійної етики судді, який був затверджений V з'їзд суддів України 24 жовтня 2002 р. [9], норми якого спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних із поведінкою носія судової влади в професійній, громадській діяльності та приватному житті.

Вже стаття 1 фіксує положення про те, що «Суддя повинен бути прикладом законслухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду». Стаття 3 Кодексу відтворює зміст ч. 2 ст. 127 Конституції України щодо заборони судді належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Разом з тим стаття 4 Кодексу дещо розширює політичні права судді шляхом фіксації такого положення: «Суддя вправі брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитетові суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя». Статті 5-9 присвячені вимогам до судді під час виконання ним своїх повноважень щодо здійснення правосуддя. Останні три статті (10, 11 і 12) унормовують поведінку судді в позаслужбовій діяльності. Зокрема, стаття 10 передбачає, що: «Суддя має утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри в рівність професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя». У статті 11 подається положення такого змісту: «Суддя, що перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до

втрати віри в рівність статусу суддів і в те, що професійні судді колективно управляють внутрішньою діяльністю судів». Нарешті, у статті 12 сформульована загальна вимога до поведінки носія судової влади у повсякденному житті: «Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законслухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною».

У цілому положення Кодексу спрямовані на дотримання такої лінії поведінки, яка би сприяла збереженню авторитета судді. Разом з тим правила поведінки в зазначеному Кодексі мають рекомендаційний характер. Із преамбули випливає, що закріплені положення не можуть застосовуватися як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх вини. Тому, на сьогодні постає питання вироблення та прийняття нового документу, який би, враховуючи нормативні положення міжнародних документів визначив би поняття проступку, який порочить звання судді, і положення якого могли визначити підстави дисциплінарної відповідальності суддів.

Висновки. Морально-етичні вимоги до судді (як компонент його статусу), на відміну від правового становища представників інших професій, посад і видів діяльності, охоплюють як службову, так і не службову сферу його діяльності, інколи розповсюджується і на його рідних і близьких, що дозволяє зробити висновок: суддя – це не тільки звичайна професія, але й особливий спосіб життя, специфічний вид людської життєдіяльності. Морально-етичний компонент як сумарний компонент морально-етичних цінностей має використовуватись у цілях більш адекватного з'ясування змісту правових норм. У зв'язку з цим, безумовно, має рацію М.І. Клеандров, який стверджує, що морально-етичний компонент статусу судді як основа його внутрішніх цінностей, позицій, схильностей, настановлень і пріоритетів має самостійний характер. Однак для практичного використання, в тому числі і суддівським співтовариством, цей компонент необхідно науково осмислити, практично розвивати і наповнювати нормативним змістом.

Як видається, важливість моральних якостей судді як передумови справедливого і неупередженого правосуддя є безспірною. Проблема, однак, полягає в тому, що відсутня можливість апріорно визначити такі особистісні властивості, як чесність, принциповість, непідкупність тощо. Тому нерідко в таких випадках, як правило, покладаються на різного роду презумпціях, існуючих на рівні здорового глузду. Між тим критерії праворозуміння таких властивостей мають бути

офіційно закріплені в нормативних актах, або тлумачитись Конституційним Судом держави.

Список літератури

1. Азаркин Н.М. Всеобщая история юриспруденции: [Курс лекцій] / Николай Михайлович Азаркин. – М.: Юрид. лит., 2003. – 608 с.
2. Букреев В.И., Римская П.Н. Этика права: от истоков этики и права к мировоззрению / В.И. Букреев, П.Н. Римская: [Учебное пособие]. – М.: Юрайт, 1998 – 326 с.
3. Васильев В. Л. Юридическая психология: [учебник для вузов] / В.Л. Васильев. – М.: Юрид. лит., 1991. – 608 с.
4. Вель Гиде, Радутная Н.В., Трющ П. и др. Этика судьи: пособие для судей / [Вель Гиде, Н.В. Радутная, П. Трющ]; под ред. Н.В. Радутной. – М.: Рос. Академия правосудия, 2002. – 211 с.
5. Грошевой Ю.М. Проблема формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Грошевой Юрий Михайлович – Харьков: Высшая школа, 1975. – 156 с.
6. Європейська хартія про статус суддів від 10.07.1998 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/d12.htm>
7. Иванов А.А. Справочник по теории государства и права: основные категории и понятия / автор-составитель А.А. Иванов – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Экзамен, 2007. – 510 с. [2] с. [Серия «Справочник»]
8. Клеандров М.И. Статус судьи: правовой и смежные компоненты: [монография] / Михаил Иванович Клеандров. – М.: Норма, 2008. – 258 с.

9. Кодекс професійної етики судді. Затверджено V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 року // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - № 5 (33).

10. Кони А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / Анатолий Фёдорович Кони // Избранные произв. – М.: Госюриздат, 1956. – 25 с.

11. Михайловская И.Б. Суды и судьи: независимость и управляемость [монография] / Инга Борисовна Михайловская. – М.: Проспект, 2010. – 128 с.

12. Основные принципы независимости судебных органов от 29 ноября и 23 декабря 1985 г. // Международные акты о правах человека: [Сборник документов] / Сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – [2-е изд., доп.]. – М.: НОРМА, 2002. – С. 172-174.

13. Пашин С. Судейская этика / Сергей Анатольевич Пашин – М.: Комплекс-Прогресс, 2001. – 56 с.

14. Строгович М.С. Вопросы теории личности / М.С. Строгович // Философия и современность. – М, 1976. – С. 33-35.

15. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М., 2003. – 576 с.

16. Штаатс Й.Ф. Судебная этика в Германии / Й. Ф. Штаатс // Этика судьи. – М.: Бек, 2001. – 276 с.

17. Яковлев В.Ф. Статус судьи есть статус власти / В.Ф. Яковлев // Государство и право. – 2004. - № 11. – С. 5-9.

18. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Николай Емельянович Яценко: [авт.-сост. и науч. ред. Н. Е. Яценко]. – СПб.: Лань, 1999. – 528 с. – (Серия «Учебники для вузов. Специальная литература»).

Стаття надійшла до редколегії 29 квітня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії О.В. Гетманцевим.

V.I. Cheban

INTERNATIONAL LEGAL ASPECT OF REGULATION OF ETHICAL REQUIREMENTS TO JUDGES

Summary

The article is dedicated to research of international legal regulations which define moral and ethical requirements to judges and compliance of the national legislation with international standards.

Key words: international legal standards, dignity, duty, honor, judicial ethics.

В.И. Чебан

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ЭТИЧЕСКИХ ТРЕБОВАНИЙ К СУДЬЯМ

Аннотация

Исследованы международно-правовые нормы, в которых определяются морально-этические требования к судьям и определено соответствие национального законодательства международным стандартам.

Ключевые слова: международно-этические стандарты, достоинство, долг, честь, судейская этика.